

MIEJSCE

Termin przynależący do słownika przestrzeni, oznaczający lokalizację (fizyczną, geograficzną, antropologiczną, wyobrażeniową itd.) obdarzoną jakimś szczególnym znaczeniem: kulturowym, historycznym, symbolicznym, emocjonalnym.

Pojęcie miejsca związane jest z jednostkowym lub wspólnotowym byciem w określonej przestrzeni; miejsce nosi cechy tego, co konkretne: lokalizacji, punktu, w przeciwieństwie do abstrakcyjnej, bezosobowej przestrzeni. Jako miejsce antropologiczne (Augé) jest społecznie przetworzone, stając się elementem tożsamości jednostkowej lub zbiorowej. Stanowi rodzaj wyobrażenia, które mieszkający w danym miejscu ludzie tworzą na temat swojej relacji do terytorium, bliskich, innych mieszkańców. Jego przeciwieństwem jest nie-miejsce.

Pojęciem pokrewnym kategorii miejsca jest umiejscowienie, które można rozumieć jako umieszczenie czegoś/kogoś w konkretnym punkcie w przestrzeni. O takim umiejscowieniu mówił Arystoteles, który z perspektywy filozoficznego namysłu pytał o miejsce w kontekście przestrzeni: „Czy i w jaki sposób miejsce istnieje?”. Jak twierdził, rzeczy istniejące muszą się gdzieś znajdować, mieć swoje miejsce, bowiem ruch rzeczy polega na zmianie miejsca. Można mówić o pierwszeństwie miejsca wobec rzeczy: miejsce stanowi warunek istnienia rzeczy, poprzedza i umożliwia ich byt. Inaczej postrzega to Martin Heidegger. Według niego miejsce konstytuuje się dzięki rzeczy, a ściślej – poręczności rzeczy w sensie narzędzi, którymi człowiek posługuje się do stworzenia swojego otoczenia. W toku egzystencji człowiek wytwarza przestrzeń, w tym również miejsce i okolicę. Miejsce konstytuuje się w przeżyciu. Związek między człowiekiem a miejscem nie ma charakteru fizycznego, lecz jest relacją wzajemnego współ-bycia, opierającą się na idei zamieszkiwania rozumianej jako sposób istnienia człowieka w świecie. Jako takie, miejsce jest powiązane z człowiekiem, nie istnieje samo przez się, lecz dzięki człowiekowi, który nadaje mu sens. Istotą miejsca jest jego niepowtarzalna treść.

Z kulturowego punktu widzenia miejsce to przestrzeń znacząca dla konkretnych jednostek i wspólnot, które odwołują się do określonego systemu wiedzy, wyobrażeń i wartości oraz reguł zachowania. W tak rozumianym miejscu do głosu dochodzi proces tożsamościowy, dotyczący zarówno jednostki, jak i grupy społecznej, co znajduje swe odbicie w praktykach identyfikacji, pamięci, ale także wykluczenia. Tożsamość budowana i ugruntowywana jest poprzez zamieszkiwanie (Heidegger). Na tym gruncie wytwarza się szczególny związek jednostki lub wspólnoty z miejscem, rodzaj emocjonalnej relacji, którą Edward Tuan nazywa topofilią (z gr. *topos* - „miejsce, okolica”, *philein* - „lubić”), miłością i przywiązaniem do miejsca. Archetypicznym wyrazem tak rozumianego miejsca jest dom rodzinny, który z czasem może przybrać postać wyobrażeniową (Bachelard). Wyraża się w nim archetyp domu jako miejsca bezpiecznego i mitycznego zarazem, zgodnie z czym zamieszkiwanie oznacza stan duchowy. W tym sensie miejsce nie jest tylko i wyłącznie fizycznym umiejscowieniem, albowiem nabiera cech kategorii mentalnej, tak jak dom przestaje być fizycznym budynkiem i wnika w nas jako wspomnienie, aura itp.

Odwrotnością topofilii jest topofobia, szczególnie jeśli miejsca kojarzą się z przemocą, opresją, wykluczeniem (Rose).

Na miejsce i jego znaczenie wpływ mają przede wszystkim uwarunkowania geograficzne i kulturowe. W sensie geograficznym miejsce powiązane jest z jego lokalizacją, topografią terenu, klimatem, które określają zakres podejmowanych aktywności, dostępnych narzędzi i wykorzystywanych materiałów itd. Jako lokalizacja, miejsce jest określonym punktem w przestrzeni, którego zakres wyznacza zajmowanie go przez nas lub przez rzeczy. W tym sensie miejsce, to wydzielona (zdefiniowana) i zagospodarowana (opisana) część przestrzeni, na którą składa się to, co je wypełnia w sensie materialnym (np. pokój, dom, miasto itp.) oraz wytworzone znaczenia i treści w sensie symbolicznym. W miejscu komponenty fizyczne (materialne, geograficzne) splatają się z kulturowymi, tworząc szczególny związek, który decyduje o tym, że dane miejsce różni się od każdego innego. „Lokalność” miejsca może mieć związek z geograficznym położeniem oraz wynikającymi z niego innymi uwarunkowaniami, ale przede wszystkim z zamieszkującą je wspólnotą oraz sumą doświadczeń powstałą w danym miejscu (Relph, Tilley).

W sensie kulturowym, miejsce jest czymś więcej niż lokalizacją, a ono samo wyraża się poprzez zestaw wartości, wyobrażeń i zachowań z jednej strony, z drugiej natomiast poprzez *genius loci*, wyjątkową atmosferę, aurę miejsca, która czytelna jest tylko w bezpośrednim obcowaniu. Z punktu widzenia badacza kultury miejsce jest rezerwuarem różnych wartości przestrzennych i związanych z nimi postaw oraz przekonań, wyznawanych przez konkretne jednostki i wspólnoty, zgodnie z zasadą, że nie ma rzeczywistości „niczyjej” (Znanięcki).

Istotnym czynnikiem wpływającym na specyfikę miejsca, poza przestrzenią, jest czas. Miejsca powstają w czasie i swój charakter zawdzięczają tym, którzy w nich czas spędzają (Ingold). W czasie następuje zbudowanie relacji z miejscem, którego doświadczamy w codziennym przeżyciu, ale też relacji z poprzednimi pokoleniami, które w miejscu pozostawiły swój ślad materialny lub symboliczny np. w postaci wybudowanej osady czy wyznaczonej drogi albo narracji będących sumą przekazywanych z pokolenia na pokolenie opowieści w postaci legend lub przypowieści, które tworzą wspólnotę (Benjamin). Tak rozumiane miejsce może być również miejscem pamięci (Nora). Wprowadzony przez Pierre’a Norę termin posiada konotacje metaforyczne, według niego bowiem miejscami pamięci mogą być zarówno miejsca geograficzne, architektoniczne, jak też osoby (realne i mityczne), wydarzenia, hasła, pieśni, symbole, teksty literackie, święta, rytuały itp. W tym sensie stanowią one fundament pamięci zbiorowej, kształtując tożsamość grupy. Miejsca pamięci sakralizują przestrzeń i wydarzenia upamiętniające bohaterów, stają się one przyczynkiem do pojawienia się nowych praktyk kulturowych, rytuałów, reinterpretacji symboli (np. miejsce pamięci otacza się kultem, organizuje się obchody, rocznice).

Miejsca pojawiają się w naszej pamięci i wspomnieniach. Szczególnie miejsca z dzieciństwa lub raz opuszczone (np. przez migrantów) funkcjonować mogą jako wyidealizowane, archetypiczne obrazy ojczyzny czy domu. Poprzez czczenie pamięci o losach wspólnoty w określonym miejscu buduje się tożsamość wspólnoty (Nora).

Odwrotnością miejsca jest nie-miejsce (Relph, Augé), które jest efektem osłabienia procesów tożsamościowych i zerwania więzi z miejscem. Współcześnie miejsca jako takie coraz częściej wypierane są przez przestrzenie odmienności (heterotopie) oraz wszędzie wyglądające podobnie nie-miejsca: nieautentyczne, ahistoryczne, zuniformizowane i skomercjalizowane produkty globalizacji. Pierwszy o takich przestrzeniach pisał Siegfried Kracauer, pokazując na przykładzie hotelowego hallu ich wykorzenienie i obcość. Nie-miejsca stanowią opozycyjny biegun miejsc historycznie zdefiniowanych, określonych w danej przestrzeni i czasie, które Marc Augé określa jako antropologiczne.

Według Augé, nie-miejsca to cecha hipernowoczesności, która sprzyja krzyżowaniu się ze sobą ludzi i informacji z odległych od siebie miejsc i środowisk, a równocześnie powstawaniu przestrzeni funkcjonujących jako punkty rozejścia, czyli miejsc nietrwałych i niedefiniowalnych, opierających się na tym, co tymczasowe, prowizoryczne i płynne. Nie-miejsca istnieją poza tradycyjnie rozumianym czasem i przestrzenią, są „wszędzie takie same” i pozbawione swego, lokalnego kolorytu. W nie-miejscach zniwelowaniu ulega różnica pomiędzy tym co bliskie i dalekie, a także pomiędzy tym co indywidualne i zbiorowe. Będąc w nie-miejscu jest się wszędzie i nigdzie zarazem. Przykładem takich nie-miejsc są supermarkety, lotniska, wielkie hotele, autostrady, ekrany telewizorów czy monitorów komputerowych, a nawet wyświetlacze smartfonów.

[M.G., B.F.]

Literatura:

- Augé, Marc. *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*. Tłum. R. Chymkowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011.
- Benjamin, Walter. „Narrator. Rozważania o twórczości Mikołaja Leskowa”. Tłum. Krystyna Krzemieniowa. W: Benjamin, Walter. *Anioł historii. Eseje, szkice, fragmenty*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1996.
- Buczyńska-Garewicz, Hanna. *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*. Kraków: Universitas, 2006.
- Casey, Edward S. *The Fate of Place*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Cresswell, Tim. *Place: A Short Introduction*. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 2004.
- Ingold, Tim. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge. (2000)
- Nora, Pierre. „Między pamięcią a historią: Les Lieux de Mémoire.” *Tytuł roboczy: Archiwum*, nr 2 (2009): s. 4-12.
- Relph, Edward. *Place and Placelessness*, London: Pion, 1976.
- Rose, Gillian. *Feminism and Geography*. Cambridge: Polity Press, 1993.
- Tilley, Christopher. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*, Oxford: Berg, 1994.
- Tuan, Yi-Fu. *Topophilia*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1974.

Znaniński Florian. „Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej”, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, z. 1,

